

جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۱۲، پاییز ۱۳۹۳

وصول مقاله: ۱۳۹۲/۷/۲۶

تأیید نهایی: ۱۳۹۳/۱/۲۳

صفحات: ۶۶ - ۵۱

نقش سرمایه اجتماعی بر مشارکت ساکنان در نوسازی بافت فرسوده شهری

مورد شناسی: بافت فرسوده شهر اردبیل

دکتر حسین نظم فر^۱، محمد امین عطار^۲

چکیده

کارشناسان بر این باورند که وجود بافت‌های فرسوده و سکونت‌گاه‌های غیرمجاز در کشور، یکی از بیماری‌های شهری است که از لحاظ اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی، فرهنگی و امنیتی بسیاری از ناهنجاری‌های موجود کشور را در دل خود نهفته دارد و برای حل این گونه معضلات و تأمین امنیت جانی شهروندان در مقابل ساخت و سازهای بی کیفیت، قدیمی و فرسوده باید این مناطق به‌سازی و نوسازی شود. همین امر موجب شده است مدیران شهری توجه و رسیدگی به این گونه بافت‌ها را در دستور کار جدی خود قرار دهند. بافت‌های قدیمی که در طول زمان، به صورت ارگانیک و با مشارکت مردم شکل گرفته و تغییر پذیرفته‌اند، اکنون نیز برای برقراری و انطباق نیازمندی‌های امروز و فردای بافت حضور و مشارکت همان مردم جزء لاینفک ساماندهی محسوب می‌شود. نوشتار حاضر سعی دارد با مطالعه موردی بافت فرسوده شهر اردبیل به روش توصیفی-تحلیلی یکی از ارکان مهم طرح‌های ساماندهی این نوع بافت‌ها یعنی مشارکت ساکنان را در ارتباط با وضعیت سرمایه اجتماعی محلات بافت فرسوده مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. نتایج پژوهش معناداری بالای رابطه میان دو شاخص، میزان احساس تعلق به محله و میزان اعتماد نهادی محله با میزان مشارکت ساکنان بافت فرسوده و همچنین عدم معناداری رابطه بین شاخص میزان همبستگی اجتماعی و میزان مشارکت ساکنان را در فرایند نوسازی بافت فرسوده شهری نشان می‌دهد.

کلید واژگان: بافت فرسوده شهری، سرمایه اجتماعی، مشارکت، اردبیل

1-Nazmfar1@yahoo.com

Mohammadamin.attar66@gmail.com

۱- استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی (نویسنده مسؤل)

۲- دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه محقق اردبیلی

مقدمه

در اوایل قرن بیستم به دلیل وضعیت نامطلوب اجتماعی، زیست محیطی و اقتصادی در بافت‌های مرکزی شهرها، گسترش شهرها به نواحی پیرامونی آغاز شد؛ لیکن ادامه و تشدید این نوع گسترش در این کشورها موجب بروز مشکلاتی شد. مشکلاتی همچون هزینه‌های زیاد آماده‌سازی برای سکونت و بهره‌برداری از زمین، بالا رفتن هزینه‌ی ایجاد زیرساخت‌های شهری در نواحی حاشیه‌ای شهرها، ایجاد فضاهای ناامن در نواحی کم‌جمعیت حاشیه‌ی شهرها و بروز بزهکاری و ناهنجاری‌های رفتاری در مراکز شهری به ویژه در ساعات خاصی از شبانه روز. از این رو در سال‌های اخیر در بسیاری از کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی و استرالیا به موازات بروز تحول در ترجیحات سکونتی و انتخاب محل سکونت در محل مرکزی شهر، فرایند تمرکز مجدد جمعیت ظاهر شده است (انصاری، ۱۳۹۰: ۲). به‌طور کلی در دوره‌ی تحولات جدید شهرنشینی و مشکلات ناشی از آنها، مراکز و بافت‌های تاریخی شهرها بیش از سایر نقاط شهری در معرض تأثیرات نامطلوب توسعه‌ی شهری قرار گرفته اند؛ چنانکه پیامدهای این موضوع را در سیمای شهرهای تاریخی دنیا و به ویژه شهرهای تاریخی ایران، به روشنی می‌توان دید؛ تا آنجا که لزوم احیای ارزشهای اینگونه بافت‌ها در مسیر تحولات جدید، ناگزیر می‌نماید (یوسفی، ۱۳۸۷: ۱).

بافت تاریخی و قدیمی شهر جدای از آنکه بخشی از محلات و مناطق شهر را شامل می‌شود، ارزشمندترین آثار تاریخی و فرهنگی شهر را در خود جای داده است. اما از طرفی بافت مذکور از توجه مسئولان دور مانده و به این سبب فرسوده شده و در معرض تخریب قرار گرفته است. به این ترتیب در بسیاری از موارد سکونتگاه مردم تهیدست شهری و یا مهاجران بی‌جا و

مکان گردیده است (افراخته، ۱۳۸۸: ۵۸). در حال حاضر نوسازی بافت فرسوده یکی از دغدغه‌های اصلی مدیریت شهری در کشور ما محسوب می‌شود. بافت‌های قدیمی که در طول زمان، به صورت ارگانیک در پیوند با منابع و محیط طبیعی، اجتماعی و اقتصادی خود و با مشارکت مردم شکل گرفته و تغییر پذیرفته‌اند، اکنون نیز برای برقراری و انطباق نیازمندی‌های امروز و فردای آن بافت، حضور و مشارکت همان مردم جزء لاینفک ساماندهی محسوب می‌شود (شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران، ۱۳۸۹). در حالی که ثابت شده دخالت مستقیم و گسترده در بافت فرسوده شهرها بسیار پرهزینه بوده و در عین حال سود اقتصادی قابل توجهی نیز برای سرمایه‌گذاران در بر ندارد اما کماکان با اجرای طرح‌های نوسازی، بافت و ساختار اجتماعی محلات مسکونی مورد مداخله و حتی محلات مجاور دستخوش تغییرات فراوانی شده و به همین دلیل در بسیاری مواقع طرح‌های نوسازی با مقاومت‌های اجتماعی از سوی ساکنان روبرو می‌شود که هزینه‌های اجرای این طرح‌ها را نیز افزایش داده است. به این ترتیب عدم صرفه اقتصادی برای سرمایه‌گذاران و اثرات نوسازی بر بافت‌های اجتماعی - اقتصادی محلات و شهر موجب شده تا جریان نوسازی که در ابتدا با مداخلات گسترده دولتی بر محلات فرسوده تحمیل می‌شد به تدریج به سمت برنامه‌ریزی مشارکتی و استفاده از سرمایه اجتماعی محلات متمایل شود (عالی پور، ۱۳۹۰: ۱). بافت تاریخی شهر از فضاهای مهم شهری است که علاوه بر ویژگی‌های معماری و شهرسازی دارای ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بوده و حفظ، احیا و معرفی آن گامی مؤثر در حفظ هویت ملی و تاریخی کشور است اما بافت‌های فرسوده و تاریخی شهر اردبیل با وجود داشتن

و اجتماعی در کشورهای در حال توسعه تبدیل شده است (شیره پزآرانی، ۱۳۹۱: ۲). یکی از عوامل مشارکت افراد در توسعه و از بین بردن مسائل و مشکلات ناشی از توسعه نامتوازن، عنصر سرمایه اجتماعی است. این مفهوم از آنجا که می‌تواند کاستی‌های منابع اقتصادی و مالی را تا حدی بپوشاند، و هم می‌تواند عامل مؤثر در مشارکت قلمداد شود، در علم جامعه‌شناسی و توسعه در کنار مفاهیمی مانند: سرمایه انسانی و فیزیکی و مالی از اهمیت فراوانی برخوردار است. اکثر کشورهایی که با محدودیت منابع اقتصادی و مالی مواجه هستند، بر این سرمایه به عنوان جایگزینی برای سرمایه اقتصادی و مالی تأکید کرده‌اند، زیرا چنین سرمایه‌هایی اولاً کم هزینه و ثانیاً پایان ناپذیرند و از سوی دیگر همان‌گونه که اغلب جامعه‌شناسان گفته‌اند، می‌تواند اطمینان، امنیت، کاهش انحرافات و مسائل اجتماعی و توسعه همه‌جانبه را برای یک منطقه به ارمغان بیاورد، اکثر مناطق ایران با چنین روندی مواجه بوده‌اند (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۸).

بنابراین سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در نظام‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و موجب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌شود. سرمایه اجتماعی را می‌توان حاصل پدیده‌های اعتماد متقابل، تمایل اجتماعی متقابل، گروه‌های اجتماعی، احساس هویت جمعی و گروهی، احساس وجود تصویری مشترک از آینده، کار گروهی در یک نظام اجتماعی دانست. هرچه سرمایه اجتماعی در یک نظام مدیریت شهری بیشتر باشد، موجب کم شدن هزینه‌های مربوط به تعاملات رسمی می‌شود. اعتماد اجتماعی یکی از مفاهیم مهمی است که پاتناماز نظریه پرداز سرمایه اجتماعی بر آن تأکید ویژه‌ای دارد. به زعم وی همین عامل بود که می‌توانست با جلب اعتماد میان مردم و دولت‌مردان و نخبگان سیاسی

ظرفیت‌های نهفته و توانمندی‌های لازم از چرخه رشد و توسعه شهر باز مانده‌اند و با توجه به تاریخی و باستانی بودن اردبیل، این شهر حجم بافت فرسوده قابل توجهی دارد که برای سهولت زندگی شهری و بهسازی آن نیازمند ساماندهی است. بر این اساس که سرمایه اجتماعی می‌تواند جوامع را همچون دارایی اولیه در جهت نیل به اهداف نوسازی و بهسازی یاری رساند، پژوهش حاضر سعی دارد نقش سرمایه اجتماعی بر مشارکت ساکنین در نوسازی بافت فرسوده شهری را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد.

مفهوم سرمایه اجتماعی

انسان به‌طور ذاتی در تعامل و تقابل با دیگران، نیازهای خود را بر طرف ساخته و گذران امور می‌کند. اثرات این کنش‌های متقابل و نقش آن‌ها تا حدی است که حذف آن، زندگی را غیرممکن می‌سازد. در این میان دانشمندان علوم اجتماعی با نگرشی کنجکاوانه در جوامع، به شناسایی این کنش‌ها پرداخته و به مجموعه عواملی پی برده که آن را سرمایه اجتماعی نامیده‌اند. جامعه‌شناسان معاصر برای بررسی کمیت و کیفیت روابط اجتماعی در جامعه از مفهوم سرمایه اجتماعی بهره جسته‌اند. منظور از سرمایه اجتماعی، سرمایه و منابعی است که افراد و گروه‌ها از طریق پیوند بایکدیگر و نوع این ارتباطات می‌توانند به‌دست آورند (Coleman, 1988: 97). سرمایه اجتماعی به یکی از مفاهیم بحث‌برانگیز و جنجالی علوم اجتماعی و پژوهش‌های توسعه تبدیل شده است و حجم ادبیات دانشگاهی و سیاسی مرتبط با آن به سرعت در حال افزایش است. این مسئله نه تنها در اروپا و آمریکا- به واسطه وجود ماهیت بسیار فردگرایانه روابط اجتماعی معاصر در این کشورها- مورد توجه است بلکه در عین حال سرمایه اجتماعی به سرعت به ابزار تحلیلی اصلی پژوهش‌های جدید توسعه اقتصادی

واقع فقط با یک گردهمایی انسان‌ها در کنار یکدیگر مواجه هستیم (موسوی، ۱۳۸۶: ۷۶). به نظر می‌رسد که همبستگی اجتماعی دارای معنای گسترده‌ای بوده و ابعاد و سطوح مختلفی را دربرمی‌گیرد. همبستگی اجتماعی را در سطح محله‌ای، در سطح شهری و در سطح ملی می‌توان بررسی کرد. همچنین می‌توان همبستگی اجتماعی را در پیوندهای همسایگی و شبکه‌های اجتماعی و مشارکت مدنی شهروندان جست و جو کرد (الوانی، ۱۳۸۱: ۱۱). در این تحقیق همبستگی اجتماعی در قالب سه شاخص پیوندهای همسایگی، مشارکت‌های اجتماعی و میزان اعتماد به افراد و ساکنان محله، ارزیابی می‌شود.

احساس تعلق به محله

احساس تعلق خاطر داشتن به گروه، جامعه و مکانی خاص از جمله احساسات ضروری در زندگی اجتماعی انسان‌هاست. از دیدگاه روانشناسی اجتماعی، حس تعلق اجتماعی، زبان و چهارچوبی را به وجود می‌آورد که به وسیله آن ما نسبت به نحوه عملکرد افراد در گروه‌ها و اجتماعات دانش و آگاهی پیدا می‌کنیم (Pooley, 2005: 73). وجود این حس سبب می‌شود از یک سو فرد در جامعه و محیط به شکل بالنده و پویا عمل کند و از سوی دیگر فرد، گروه، جامعه و مکان (محله، شهر و...) را متعلق به خود دانسته و در جهت اعتلا و ارتقا و توسعه آن بکوشد. داشتن حس تعلق منجر به ایجاد حس داشتن سرنوشت مشترک می‌شود، حسی که از نظر روانشناسی موجب ایجاد همکاری، تعاون و مشارکت در میان اعضای یک گروه و جامعه می‌شود. حس تعلق به محیط و مکان (محله و شهر) نیز نوعی از احساس تعلق است. وجود این حس ضمن اینکه برای فرد نوعی تشخیص و بالندگی را به همراه دارد سبب می‌شود که

موجب توسعه سیاسی شود. بنابراین اعتماد منبع باارزشی از سرمایه محسوب می‌شود که همراه کنش و عمل متقابل کنشگران که به صورت تعامل و مشارکت اجتماعی بروز می‌یابد، می‌تواند موجب انسجام بیشتر اجتماع شود. هر چه میزان همبستگی در جامعه بیشتر باشد میزان سرمایه اجتماعی نیز زیادتر خواهد بود. از سوی دیگر، ارزش‌های موجود در اجتماع و همچنین سبک زندگی افراد جامعه نیز در وضعیت سرمایه اجتماعی موثر است (Putnam, 1995: 68). بر این اساس با توجه به متون نظری بررسی شده به منظور بررسی سرمایه اجتماعی بافت فرسوده شهر اردبیل، شاخص‌های همبستگی و انسجام اجتماعی، احساس تعلق به محله، اعتماد نهادی تعیین گردید که توضیح مختصری از هر یک در ادامه ارائه شده است.

همبستگی و انسجام اجتماعی

همبستگی اجتماعی از جمله مفاهیمی است که در دهه‌های اخیر در میان نویسندگان و نظریه‌پردازان رشته‌های مختلف در زمینه‌های علوم انسانی رواج پیدا کرده است. اصطلاح همبستگی اجتماعی برای اولین بار توسط امیل دورکیم جامعه‌شناس فرانسوی مطرح شد (کورز، ۱۳۸۷: ۱۹۱). همبستگی اجتماعی در واقع شاخصی برای شناخت میزان وحدت و انسجام گروه و جامعه است و به عبارتی کشش (احساس تعلق و هم‌سرنوشتی) بین اعضای گروه و جامعه را نشان می‌دهد. همبستگی اجتماعی عاملی است برای تسهیل ارتباطات اجتماعی. با وجود چنین عاملی شهروندان می‌توانند با یکدیگر روابط متقابل داشته و از پیامدهای مثبت آن سود ببرند. از این مفهوم تحت عنوان چسب اجتماعی نیز یاد می‌شود که افراد و گروه‌ها را در کنار یکدیگر نگه می‌دارد. این چسب در واقع همان ارتباطات میان افراد یک گروه است که شامل تعاملات، شبکه‌ها و ظرفیت‌ها می‌شود. بدون چنین چسبی ما در

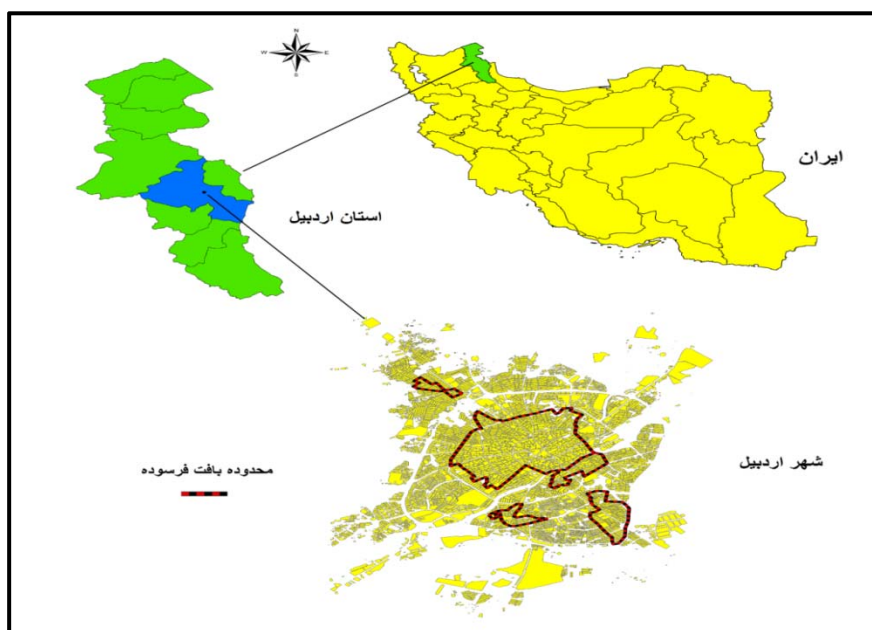
مواد و روش‌ها

جامعه آماری مورد مطالعه تحقیق را بافت فرسوده شهر اردبیل تشکیل می‌دهد. شهرستان اردبیل در منطقه‌ای با مختصات جغرافیایی ۴۷ درجه و ۴۸ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۳۹ دقیقه طول شرقی و ۳۷ درجه و ۵۶ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۳۳ دقیقه عرض شمالی قرار دارد. شهر اردبیل به صورت شعاعی گسترش یافته است که مرکز آن بازار شهر و بافت قدیم آن است. به‌طور کلی در شهر اردبیل چهار نوع بافت: ۱. بافت ارگانیک (بافت قدیمی و مرکزی شهر)؛ ۲. بافت نیمه ارگانیک و نیمه منظم شهری؛ ۳. بافت آماده‌سازی و شهرک‌ها به عبارتی بافت منظم؛ ۴. بافت حاشیه‌ای و روستایی قابل شناسایی است (سازمان راه و شهرسازی استان اردبیل، ۱۳۸۶). شهر اردبیل در سال ۱۳۹۰ جمعیتی بالغ بر ۷۹۸۹۴۲ نفر را در خود جای داده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). مساحت محدوده بافت فرسوده مصوب شهر اردبیل به میزان ۸۸۳/۳ هکتار است که حدود ۱۵ درصد مساحت این شهر را در برمی‌گیرد. جمعیت بافت فرسوده شهر اردبیل ۱۵۰۷۹۰ نفر یعنی معادل ۳۶/۱ درصد کل جمعیت شهر اردبیل می‌باشد (شرکت عمران و بهسازی شهری ایران: ۱۳۹۰).

ساکنان در فعالیت‌های اجتماعی مربوط به مکان مورد نظر احساس مسئولیت کرده و در آن شرکت کنند. به عبارتی حس تعلق مکانی، میزان مشارکت‌پذیری افراد یک محوطه یا شهر را در امور مربوط به آن افزایش می‌دهد. حس تعلق محله‌ای با تأثیر گذاشتن بر روی میزان مشارکت‌های اجتماعی در محله باعث تسریع و تسهیل در جریان توسعه محله‌ای می‌شود. از این رو می‌توان گفت حس تعلق خاطر محله‌ای در کنار عامل همبستگی اجتماعی در محله می‌تواند نقش مهمی در توسعه کالبدی و اجتماعی آن داشته باشد (موسوی، ۱۳۸۶: ۶۸). در این تحقیق احساس تعلق داشتن به محله با سه شاخص میزان رضایت از محله، تمایل به ادامه زندگی در محله، آگاهی نسبت به اتفاقات محله ارزیابی می‌شود.

اعتماد نهادی

میزان اعتماد نهادی اهالی محله برای انجام نوسازی یا بهسازی بسیار حائز اهمیت است، چرا که تنها زمانی مردم برای دستیابی به یک هدف مشترک تلاش کرده و با یکدیگر همکاری خواهند کرد که نهادها و سازمان‌های دست‌اندر کار اجرای طرح‌های نوسازی توانسته باشند اعتماد مردم را نسبت به خود جلب کند (عالی پور، ۱۳۹۰: ۱۴). از این رو برای سنجش اعتماد نهادی سه شاخص میزان اعتماد به نهادی‌های متصدی بافت فرسوده، میزان اعتماد به طرح‌های بافت فرسوده، میزان آگاهی از تسهیلات اعطایی جهت نوسازی بافت‌های فرسوده شهری، در این پژوهش بررسی می‌شود.

شکل (۱): نقشه موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

روش تحقیق به کار گرفته در این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است که به جمع آوری اطلاعات مورد نیاز به دو شیوه کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی اقدام شده است. در بخش مطالعات کتابخانه‌ای، مبانی نظری و سوابق مطالعاتی موضوع و در بخش مطالعات میدانی داده‌های مورد نیاز، تجزیه و تحلیل موضوع از طریق پرسشنامه و به روش نمونه‌گیری از محدوده مورد مطالعه (بافت فرسوده شهر اردبیل) جمع‌آوری شده است. جامعه آماری در این پژوهش کل ۳۸۶۶۴ خانوار ساکن در بافت فرسوده شهر اردبیل است که با استفاده از فرمول کوکران (در سطح اطمینان ۹۵٪) ۴۰۰ خانوار به عنوان نمونه انتخاب شده است.

سؤالات تحقیق عبارت‌اند از:

۱. آیا میان میزان احساس تعلق به محله و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معناداری وجود دارد؟

۲. آیا میان میزان همبستگی اجتماعی و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معناداری وجود دارد؟

۳. آیا میان میزان اعتماد نهادی و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معناداری وجود دارد؟
فرضیات تحقیق:

۱. میان احساس تعلق به محله و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه وجود دارد.

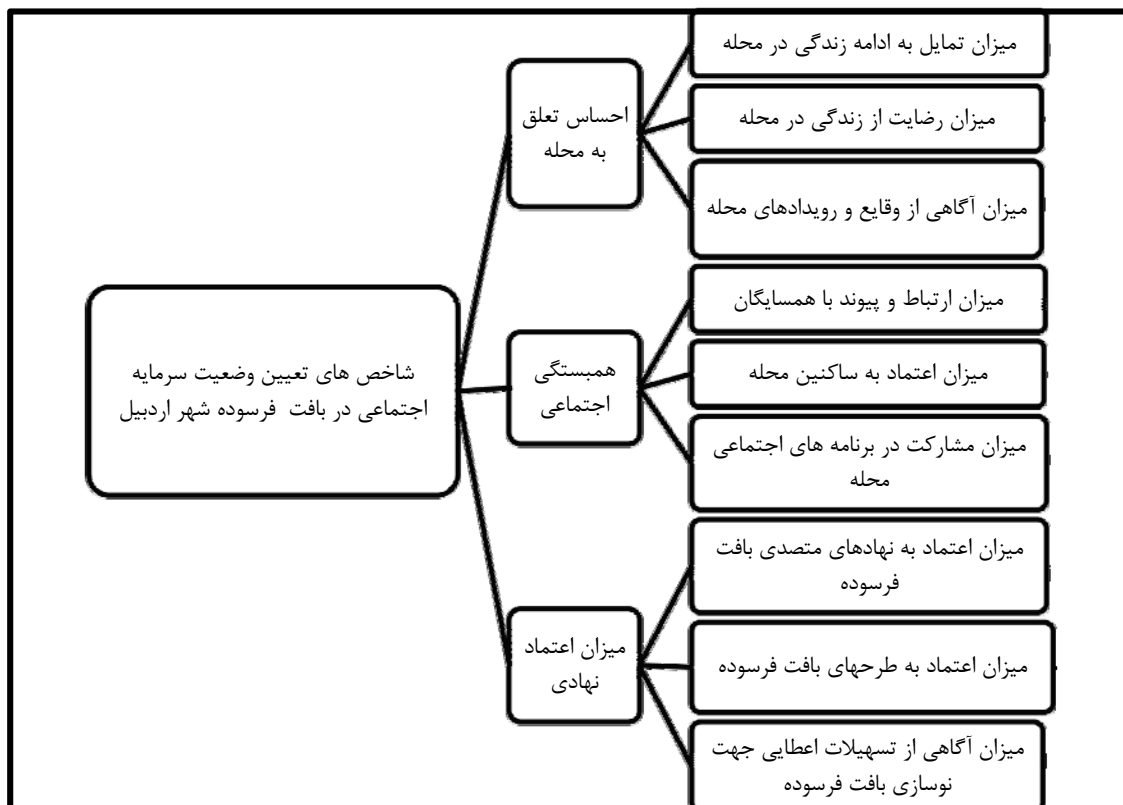
۲. میان همبستگی اجتماعی و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه وجود دارد.

۳. میان اعتماد نهادی و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه وجود دارد.

با توجه به فرضیات تحقیق، شاخص‌های همبستگی و انسجام اجتماعی، احساس تعلق به محله و اعتماد نهادی به منظور بررسی سرمایه اجتماعی بافت فرسوده شهر اردبیل تعیین شده که با طراحی گویه‌های مناسب برای هر یک از این شاخص‌ها به بررسی آنها در

برای تعیین رابطه بین متغیرهای کیفی مناسب است، در محیط نرم افزاری SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

محدوده مورد مطالعه پرداخته شده است. شکل (۲) نمودار متغیرهای مورد استفاده در فرایند پژوهش را نشان می‌دهد. اطلاعات جمع آوری شده با استفاده از آمار توصیفی و آزمون کای دو (chi-square) که

شکل (۲): نمودار متغیرهای مورد مطالعه

بسیار زیاد در این متغیر حدود ۶۰٪ جامعه مورد مطالعه را در برمی‌گیرد و بعد از آن متغیرهای میزان تمایل به ادامه زندگی در محله و میزان آگاهی از وقایع درون محله قرار گرفته‌اند. آزمون فرضیه یک: میان احساس تعلق به محله و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه وجود دارد.

بحث

بررسی وضعیت احساس تعلق به محله

همان‌طور که در جدول شماره (۱) مشاهده می‌شود در بین سه متغیر مورد استفاده جهت تعیین وضعیت شاخص احساس تعلق به محله، میزان رضایت از زندگی درون محله در وضعیت بهتری قرار دارد به نحوی که مجموع درصدهای میزان رضایت زیاد و

جدول (۱): وضعیت شاخص احساس تعلق به محله در بافت فرسوده شهر اردبیل

متغیر	بسیار کم		کم		تا حدودی		زیاد		بسیار زیاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
رضایت از زندگی در محله	۴۰	۱۰	۴۹	۱۲/۵	۷۰	۱۷/۵	۱۷۳	۴۲/۵	۶۸	۱۷/۵
تمایل به ادامه زندگی در محله	۳۸	۱۰	۵۳	۱۵	۹۰	۲۲/۵	۱۰۶	۲۷/۵	۱۰۳	۲۵
آگاهی از وقایع محله	۷۴	۱۷/۵	۱۰۰	۲۵	۸۰	۲۰	۹۶	۲۵	۵۰	۱۲/۵
متوسط سه متغیر	-	۱۲/۵	-	۱۷/۵	-	۲۰	-	۳۲	-	۱۸

منبع: برداشت میدانی

کمی بیش از ۰.۰۵ است. به عبارت دیگر با اطلاعات موجود فرضیه تحقیق (فرضیه یک) تأیید می‌شود و فرض صفر رد می‌شود.

H_0 = میان احساس تعلق به محله و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معنادار وجود ندارد.

H_1 = میان احساس تعلق به محله و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معنادار وجود دارد.

به منظور آزمون فرضیه فوق معناداری سه گویه میزان رضایت از زندگی در محله، میزان تمایل به ادامه زندگی در محله، میزان آگاهی از وقایع و رویدادهای درون محله، با میزان مشارکت در فرایند نوسازی بافت فرسوده با استفاده از نرم افزار Spss محاسبه شد. بر این اساس با توجه به نتایج آزمون کای دو، میزان رابطه گویه‌های فوق با میزان مشارکت در سطح معناداری ۹۵٪ به ترتیب ۰.۰۰۲، ۰.۰۰۲ و ۰.۰۶۴ است. لذا از سه گویه مورد مطالعه دو گویه میزان $p.value$ آن‌ها کمتر از ۰.۰۵ است و تنها یک گویه

جدول (۲): بررسی رابطه بین میزان رضایت از زندگی درون محله با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	401.143 ^a	12	.002
Likelihood Ratio	363.937	12	.006
Linear-by-Linear Association	93.052	1	.008
N of Valid Cases	400		

جدول (۳): بررسی رابطه بین میزان تمایل به ادامه زندگی درون محله با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	337.350 ^a	9	.002
Likelihood Ratio	383.115	9	.001
Linear-by-Linear Association	44.044	1	.070
N of Valid Cases	400		

جدول (۴): بررسی رابطه بین میزان آگاهی از وقایع درون محله با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	209.625 ^a	9	.064
Likelihood Ratio	296.958	9	.007
Linear-by-Linear Association	.000	1	1.000
N of Valid Cases	400		

پاسخ‌دهندگان مقادیر زیاد و بسیار زیاد را انتخاب کرده اند. علت این امر را بیشتر می‌توان ناشی از بافت مذهبی محدوده و شرکت ساکنین این مناطق در برنامه های مساجد، تکایا و هیئت‌های مذهبی دانست. پس از این متغیر، متغیرهای میزان اعتماد به ساکنین درون محله و میزان ارتباط و پیوند با همسایگان قرار گرفته‌اند.

بررسی وضعیت همبستگی اجتماعی

جدول شماره (۵) وضعیت فراوانی و درصد پاسخ‌های داده شده برای شاخص همبستگی اجتماعی به تفکیک سه متغیر مورد مطالعه را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود میزان مشارکت در برنامه‌های اجتماعی درون محله نسبت به دو متغیر دیگر در وضعیت بهتری قرار دارد به طوری که ۵۱٪

جدول (۵): وضعیت شاخص همبستگی اجتماعی در بافت فرسوده شهر اردبیل

متغیر	بسیار کم		کم		تا حدودی		زیاد		بسیار زیاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
ارتباط با همسایگان	۷۷	۲۰	۵۳	۱۲/۵	۱۱۸	۳۰	۱۰۲	۲۵	۵۰	۱۲/۵
اعتماد به ساکنین محله	۵۸	۱۵	۷۲	۱۷/۵	۱۱۰	۲۷/۵	۱۰۰	۲۵	۶۰	۱۵
مشارکت در برنامه های محله	۴۶	۱۱/۵	۶۳	۱۵	۸۷	۲۲/۵	۱۵۳	۳۷/۵	۵۴	۱۳/۵
متوسط سه متغیر	-	۱۵/۵	-	۱۵	-	۲۷	-	۲۹	-	۱۳/۵

منبع: برداشت میدانی

دو گویه میزان p .value آنها بیشتر از ۰.۰۵ است و تنها یک گویه به صورت مطلق کمتر از ۰.۰۵ است. به عبارت دیگر با اطلاعات موجود فرضیه تحقیق (فرضیه یک) رد می‌شود و فرض صفر تأیید می‌شود.

H_0 = میان همبستگی اجتماعی محله و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معنادار وجود ندارد.

H_1 = میان احساس تعلق به محله و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معنادار وجود دارد.

آزمون فرضیه دو: میان همبستگی اجتماعی و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه وجود دارد.

به منظور آزمون فرضیه فوق معناداری سه گویه میزان ارتباط و پیوند با همسایگان، میزان اعتماد به ساکنین محله، میزان مشارکت در برنامه اجتماعی درون محله با میزان مشارکت در فرایند نوسازی بافت فرسوده محاسبه شد. بر این اساس با توجه به نتایج آزمون کای دو، میزان رابطه گویه‌های فوق با میزان مشارکت در سطح معناداری ۹۵٪ به ترتیب ۰.۰۷، ۰.۰۷۵ و ۰.۰۰ است. بنابراین از سه گویه مورد مطالعه،

جدول (۶): بررسی رابطه بین میزان ارتباط با همسایگان با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	257.725 ^a	12	.070
Likelihood Ratio	311.028	12	.021
Linear-by-Linear Association	101.686	1	.006
N of Valid Cases	400		

جدول (۷): بررسی رابطه بین میزان اعتماد به ساکنین درون محله با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	397.150 ^a	9	.000
Likelihood Ratio	383.115	9	.001
Linear-by-Linear Association	168.136	1	.000
N of Valid Cases	400		

جدول (۸): بررسی رابطه بین میزان شرکت در برنامه‌های اجتماعی با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	203.125 ^a	9	.075
Likelihood Ratio	233.000	9	.036
Linear-by-Linear Association	2.187	1	.686
N of Valid Cases	400		

بررسی وضعیت اعتماد نهادی

بر طبق جدول شماره (۹) در بین متغیرهای مورد مطالعه در تعیین وضعیت شاخص اعتمادی نهادی در محدوده بافت فرسوده شهر اردبیل، میزان اعتماد به طرح‌ها و پروژه‌های پیشنهادی، میزان اعتماد به نهادهای متصدی بافت فرسوده شهری و میزان آگاهی از تسهیلات اعطایی جهت نوسازی بافت فرسوده به ترتیب در وضعیت بهتری قرار دارند. نکته قابل توجه

در این زمینه این است که متغیر میزان آگاهی از تسهیلات اعطایی جهت نوسازی بافت فرسوده شهری با ۳۴/۵ درصد فراوانی برای مقادیر زیاد و بسیار زیاد نسبت به تمامی متغیرهای مورد مطالعه در این پژوهش در وضعیت بدتری قرار دارد و این نشان دهنده اطلاع رسانی نامناسب در این زمینه است که تلاش بیشتر نهادهای مسئول را می‌طلبد.

جدول (۹): وضعیت شاخص اعتماد نهادی در بافت فرسوده شهر اردبیل

متغیر	بسیار کم		کم		تا حدودی		زیاد		بسیار زیاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
اعتماد به نهادها	۵۳	۱۲/۵	۷۸	۲۰	۸۹	۲۲/۵	۱۲۰	۳۰	۶۰	۱۵
اعتماد به طرحها	۵۰	۱۲/۵	۶۵	۱۶	۹۱	۲۳	۱۲۴	۳۱	۷۰	۱۷/۵
آگاهی از تسهیلات	۶۰	۱۵	۷۵	۱۸	۱۳۰	۳۲/۵	۹۰	۲۲/۵	۴۵	۱۲
متوسط سه متغیر	-	۱۳	-	۱۸	-	۲۶	-	۲۸	-	۱۵

منبع: برداشت میدانی

ترتیب ۰،۰۰۰۱، ۰،۰۰۰ و ۰،۰۰۲ است. بنابراین از سه گویه مورد مطالعه، هر سه گویه میزان $p.value$ آن‌ها کمتر از ۰،۰۵ است. به عبارت دیگر با اطلاعات موجود فرضیه تحقیق (فرضیه یک) تأیید و فرض صفر رد می‌شود.

H_0 = میان اعتماد نهادی و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معنادار وجود ندارد.
 H_1 = میان احساس تعلق به محله و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه معنادار وجود دارد.

آزمون فرضیه سه: میان اعتماد نهادی و میزان مشارکت در نوسازی بافت فرسوده شهری رابطه وجود دارد.

به منظور آزمون فرضیه فوق معناداری سه گویه میزان اعتماد به نهادهای متصدی بافت فرسوده شهری، میزان اعتماد به طرح‌ها و پروژه‌های پیشنهادی بافت فرسوده، میزان آگاهی از تسهیلات اعطایی جهت نوسازی و بهسازی بافت فرسوده با میزان مشارکت در فرایند نوسازی بافت فرسوده محاسبه شد. بر این اساس با توجه به نتایج آزمون کای دو، میزان رابطه گویه‌های فوق با میزان مشارکت در سطح معناداری ۹۵٪ به

جدول (۱۰): بررسی رابطه بین اعتماد به نهادهای متصدی بافت فرسوده با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	526.500 ^a	9	.001
Likelihood Ratio	612.516	9	.001
Linear-by-Linear Association	92.253	1	.709
N of Valid Cases	400		

جدول (۱۱): بررسی رابطه بین میزان اعتماد به طرح‌های پیشنهادی با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	526.500 ^a	9	.000
Likelihood Ratio	612.516	9	.000
Linear-by-Linear Association	92.253	1	.009
N of Valid Cases	400		

جدول (۱۲): بررسی رابطه بین میزان آگاهی از تسهیلات اعطایی با میزان مشارکت

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	341.946 ^a	9	.002
Likelihood Ratio	363.937	9	.001
Linear-by-Linear Association	25.782	1	.166
N of Valid Cases	400		

پاسخگویان به مقادیر زیاد و بسیار زیاد در وضعیت بهتر نسبت به دو شاخص میزان اعتماد نهادی محله با ۴۳ درصد و میزان همبستگی اجتماعی محله با ۴۲/۵ درصد قرار دارد. در مجموع می‌توان گفت، وضعیت سرمایه اجتماعی در محدوده بافت فرسوده شهر اردبیل با آماری در حدود ۷۰ درصد پاسخگویان به گزینه‌های تاحدودی، زیاد و بسیار زیاد در وضعیت مناسبی قرار دارد.

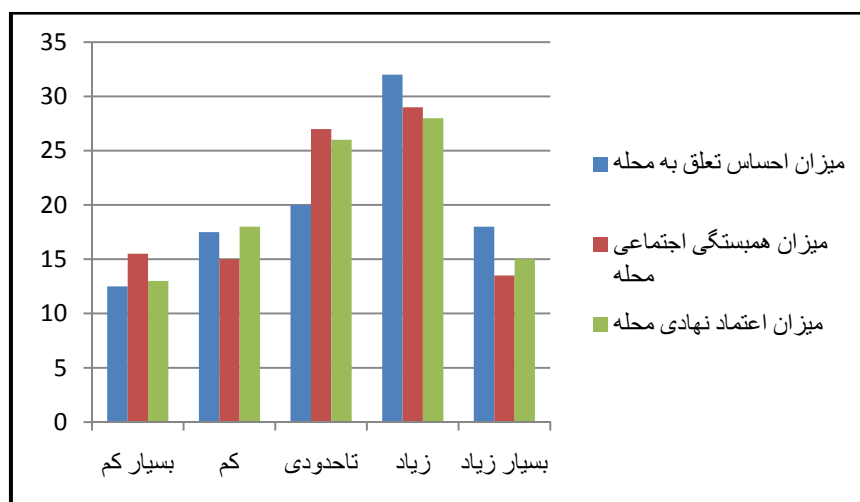
بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی

با مطالعه سه شاخص کلی میزان احساس تعلق به محله، میزان همبستگی اجتماعی محله، میزان اعتماد نهادی محله و متغیرهای مربوط به هر یک، اکنون می‌توان سیمایی کلی از وضعیت سرمایه اجتماعی را در محلات بافت فرسوده شهر اردبیل ارائه داد. همان‌طور که در جدول شماره (۱۳) مشاهده می‌شود، شاخص میزان احساس تعلق به محله با ۵۰ درصد

جدول (۱۳): وضعیت سرمایه اجتماعی در بافت فرسوده شهر اردبیل

شاخص	بسیار کم (درصد)	کم (درصد)	تا حدودی (درصد)	زیاد (درصد)	بسیار زیاد (درصد)
احساس تعلق به محله	۱۲/۵	۱۷/۵	۲۰	۳۲	۱۸
همبستگی اجتماعی محله	۱۵/۵	۱۵	۲۷	۲۹	۱۳/۵
اعتماد نهادی محله	۱۳	۱۸	۲۶	۲۸	۱۵
متوسط درصد سه شاخص	۱۳/۷	۱۶/۸	۲۴/۳	۲۹/۷	۱۵/۵

منبع: برداشت میدانی

شکل (۳): نمودار وضعیت سرمایه اجتماعی در بافت فرسوده شهر اردبیل

درصد خانوارها گزینه‌های زیاد و بسیار زیاد را به منظور میزان تمایل به مشارکت برگزیده‌اند، ۲۲ درصد گزینه تا حدودی و ۳۴ درصد نیز مقادیر کم و بسیار کم را برگزیده‌اند.

میزان تمایل به مشارکت در فرایند نوسازی بافت فرسوده شهر اردبیل همان‌طور که در جدول (۱۴) مشاهده می‌شود از مجموع خانوارهای مورد مطالعه در این پژوهش ۴۳

جدول (۱۴): میزان تمایل مشارکت ساکنین در محدوده بافت فرسوده شهر اردبیل

متغیر	بسیار کم		کم		تا حدودی		زیاد		بسیار زیاد	
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
تمایل به مشارکت	۱۲/۵	۵۰	۲۱/۵	۸۵	۲۲	۸۹	۲۵/۵	۱۰۶	۲۰	۷۰

منبع: برداشت میدانی

نتیجه گیری

محدوده مورد مطالعه، بافت فرسوده شهر اردبیل با در اختیار داشتن حدود ۱۵ درصد مساحت و ۳۶/۱ درصد جمعیت بخش قابل توجهی از مساحت و جمعیت شهر اردبیل را به خود اختصاص داده است. بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از مؤلفه های اثرگذار در مشارکت ساکنین بافت فرسوده در فرایند نوسازی این گونه بافت ها نشان داد که بافت فرسوده شهر اردبیل به لحاظ سرمایه اجتماعی در وضعیت خوبی قرار دارد، به نحوی که حدود ۷۰ درصد پاسخگویان به مجموع سه شاخص مورد مطالعه جهت سنجش سرمایه اجتماعی، گزینه های تاحدودی، زیاد و بسیار زیاد را انتخاب کرده اند و نزدیک ۳۰ درصد نیز به گزینه های کم و بسیار کم تمایل داشتند. در صورت برنامه ریزی مناسب و آگاهانه و تقویت متغیرهای ذکر شده در این پژوهش و انتقال درصد پاسخگویان گزینه تاحدودی که حدود ۲۴/۳ درصد و مقدار قابل توجهی است، به گزینه های زیاد و بسیار زیاد می توان وضعیت سرمایه اجتماعی را به سطح ایدئال نزدیک تر کرد و از مزایای آن در بهبود وضعیت کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بافت فرسوده بهره جست. این امر اهمیت و ضرورت برنامه ریزی دقیق در محیط های شکننده و آسیب پذیر بافت های فرسوده شهری را روشن می سازد.

همچنین نتایج آزمون فرضیات، معناداری بالای رابطه میان دو شاخص میزان احساس تعلق به محله و میزان اعتماد نهادی محله و متغیرهای مربوط به هر یک (به جز متغیر میزان آگاهی از وقایع درون محله) با میزان مشارکت ساکنین بافت فرسوده در فرایند نوسازی رانشان می دهد. بنابراین باید اقدامات بیشتری در جهت بهبود وضعیت این دو شاخص و متغیرهای مربوط به آنها صورت گیرد. به عنوان نمونه اگرچه با توجه به نتایج تحقیق، متغیر میزان آگاهی از تسهیلات

اعطایی جهت نوسازی بافت های فرسوده از معناداری زیادی با میزان مشارکت برخوردار است اما متأسفانه این متغیر ضعیف ترین وضعیت را در بین متغیرهای مورد مطالعه دارد. نتایج آزمون فرضیات همچنین عدم معناداری رابطه بین شاخص میزان همبستگی اجتماعی و میزان مشارکت را نشان می دهد. تنها متغیر میزان اعتماد به ساکنین درون محله در این شاخص معناداری بالایی را با میزان مشارکت نشان می دهد که با توجه به ضرورت تجمع پلاک ها در فرایند نوسازی بافت فرسوده، توجه و برنامه ریزی در این خصوص می تواند مؤثر باشد. در مجموع نتایج پژوهش، معناداری بالای رابطه میان متغیرهای رضایت از زندگی درون محله، تمایل به ادامه زندگی درون محله، اعتماد به ساکنین درون محله، اعتماد به نهادهای متصدی امر نوسازی بافت های فرسوده، اعتماد به طرح ها و پروژه های پیشنهادی و آگاهی از تسهیلات اعطایی جهت نوسازی را با میزان مشارکت، و عدم معناداری رابطه میان متغیرهای آگاهی از وقایع درون محله، میزان ارتباط با همسایگان و میزان مشارکت در برنامه اجتماعی درون محله را با میزان مشارکت جهت نوسازی بافت فرسوده شهری را نشان می دهد. همچنین با توجه به نتایج بدست آمده از میزان تمایل به مشارکت ساکنین، می توان گفت اگرچه میزان تمایل به مشارکت در وضعیت بهتری نسبت به عدم تمایل به مشارکت قرار دارد ولی هنوز نتوانسته است جای پای خود را در درون محدوده بافت فرسوده شهر اردبیل مستحکم کند و هنوز ساکنین بنا به عوامل مختلف از جمله: عدم تقویت و برنامه ریزی بر روی متغیرهای تأثیرگذار مورد مطالعه در این پژوهش با تردید و دودلی به مسئله نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده شهری می نگرند.

منابع

- انصاری، مجتبی (۱۳۹۰). تأثیرات اجتماعی ناشی از افزایش تراکم ساختمانی در توسعه مناطق شهری مطالعه موردی: منطقه ۱۸ تهران، کنفرانس ملی توسعه پایدار و عمران شهری، موسسه آموزش عالی دانش پژوهان اصفهان
- افراخته، حسن (۱۳۸۸). جدایی‌گزینی فضایی و نابهنجاری‌های اجتماعی بافت فرسوده مطالعه موردی: محله باباطاهر شهر خرم آباد، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، جلد ۱۰، صص ۵۳ تا ۸۱
- عالی پور، امین (۱۳۹۰). نقش سرمایه اجتماعی در تسریع و تسهیل جریان نوسازی در بافت فرسوده شهرها نمونه محله خانی آباد تهران، اولین کنفرانس اقتصاد شهری ایران، مشهد
- شیره پزآرانی، علی اصغر (۱۳۹۱). نقش سرمایه اجتماعی در توسعه منطقه‌ای، سرمایه اجتماعی به عنوان مولفه کلیدی چشم‌انداز کاشان، چهارمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت سرمایه فکری، زنجان
- یوسفی، اسماعیل (۱۳۸۷). تحلیلی بر شاخص‌های کالبدی فرسودگی بافت‌های شهری مطالعه موردی: بافت تاریخی شهر نهاوند، اولین همایش بافت‌های فرسوده شهری، چشم‌انداز توسعه پایدار، ارزش‌ها و چالش‌ها، اهواز.
- شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران (۱۳۸۹). سند راهبردی بهسازی و تجدید حیات بافت‌های فرسوده شهری، تهران.
- شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران (۱۳۹۰). خلاصه گزارش طرح نوسازی و بهسازی بافت فرسوده شهر اردبیل.
- کورز، لوییس (۱۳۸۷). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، مترجم: محسن ثلاثی، انتشارات علمی، چاپ چهاردهم
- الوانی، مهدی و میر علی سید تقوی (۱۳۸۱). سرمایه‌های اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها، فصلنامه مدیریت، شماره ۳۳
- سازمان راه و شهرسازی استان اردبیل (۱۳۸۶). طرح جامع شهر اردبیل
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی، اعتماد، مشارکت و توسعه، مترجم: افشین خاکباز و حسن پویان، انتشارات شیرازه، تهران
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). گزارش جمعیت و خانوار شهرهای کشور به تفکیک استان
- موسوی، احمد (۱۳۸۵). برنامه‌ریزی توسعه محله‌ای با تأکید بر سرمایه اجتماعی مورد مطالعه: کوی طلاب شهر مشهد، کارشناسی ارشد، شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس.
- Coleman, J.S.. (1988) "Social capital in the creation of human capital" *American Journal of sociology*, 94: 95-120.
- Putnam, R. D. (1995) "Bowling alone, America's declining social capital" *Journal of Democracy*, 6:65-78.
- Pooley, J., Cohen, L., & Pike, L. (2005) *Can sense of community inform social capital?* *The Social Science Journal*, 42(1), 71-79.